

گونه‌شناسی معماری خانه‌های تاریخی زرتشتیان با تأکید بر عنصر حیاط در خانه

(نمونه موردی: خانه‌های زرتشتی‌نشین شهر یزد) **

عیسی قاسمیان اصل^۱، ملیحه تقی‌پور^۲، علی‌اکبر حیدری^۳

^۱ دانشجوی دکتری گروه معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران. eisaghasemian@gmail.com

^۲ (نویسنده مسئول) استادیار، گروه معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران. malihehtaghypoure@gmail.com

^۳ استادیار گروه معماری، واحد یاسوج، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران. aliakbarheidari.iust@gmail.com

چکیده

یکی از عناصر باقی‌مانده از بافت کهن شهر تاریخی یزد، خانه‌های منتسب به جامعه زرتشتیان است. با توجه به شیوه زندگی و رشد شهرنشینی در طی سالیان اخیر، بسیاری از این بناها تخریب و یا در معرض نابودی قرار گرفته‌اند. همچنین خانه‌های زرتشتی‌نشین شهر یزد از نظر فضایی و ویژگی‌های معماری، دارای اصول و ویژگی‌های مشترکی هستند. این ویژگی‌ها سبب می‌شود تا خانه‌ها در کنار نقش عملکردی- فرهنگی که دارا هستند بتوانند پاسخگوی نیاز ساکنین استفاده‌کننده از این خانه‌ها باشند. با توجه به این امر، معرفی و گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی زرتشتیان شهر یزد و عناصر کالبدی و نگرش‌های فرهنگی و اجتماعی بر ساخت آن‌ها ضروری می‌باشد. نگارنده با تأکید بر عنصر حیاط در بطن ساختار این خانه‌ها سعی در شناخت الگو و معرفی ویژگی‌های آن داشته است. روش پژوهش به صورت کیفی و با رویکردی تفسیری-تحلیلی بوده و گردآوری اطلاعات بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است. در همین راستا، نگارنده در این پژوهش ۲۴ نمونه از خانه‌های زرتشتی شهر یزد را مورد بررسی قرار داده و با تأکید بر عنصر حیاط سعی بر شناخت الگوی غالب این خانه‌ها نموده است. نتایج حاصل از این تحقیق با بررسی ۲۴ نمونه از خانه‌ها نشان می‌دهد: که دو گونه شکلی و الگو از خانه‌های زرتشتی در یزد قابل مشاهده می‌باشد: (۱) الگوی خانه‌های چهارپسکم که دارای یک حیاط مربع در مرکز و چیدمان سایر فضاها پیرامون آن است و الگوی (۲) خانه‌های با الگوی چهارپسکم حیاط‌دار که علاوه بر حیاط مربعی که چهارصفه یا پسکم در اطراف آن قرار دارد حیاط‌های دیگری نیز در ساختار فضایی آن جانمایی شده است. یکی از دلایل مؤثر در جهت‌گیری خانه‌های زرتشتی این فضا بوده است که عملکردی مذهبی و عبادی داشته است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی و شناسایی الگوی غالب بر ساخت خانه‌های زرتشتی یزد.
۲. ساخت ویژگی‌های تأثیرگذار بر خانه‌های زردشتیان یزد.

سؤالات پژوهش:

۱. از نظر الگوی کالبدی خانه‌های زرتشتیان شهر یزد را به چند گونه شکلی می‌توان تقسیم کرد؟
۲. چه ویژگی‌هایی بر ساختار کلی خانه‌های زردشتیان یزد تأثیرگذار بوده است؟

** این مقاله برگرفته از رساله دکتری/ پایان‌نامه "عیسی قاسمیان اصل" با عنوان "بررسی و تبیین اصول حاکم بر معماری خانه با تأکید بر مبانی اعتقادی و الگوهای فعالیتی ساکنین نمونه موردی (خانه‌های زرتشتی‌نشین شهر یزد)" است که به راهنمایی دکتر "ملیحه تقی‌پور" و مشاوره دکتر "علی‌اکبر حیدری" ارائه شده است.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۳

دوره ۲۱

صفحه ۴۷۱ الی ۴۹۷

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۲۴

تاریخ داوری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۳/۰۱

کلمات کلیدی

خانه زرتشتی،
الگوشناسی،
حیاط،
گونه‌شناسی،
خانه چهارپسکمی.

ارجاع به این مقاله

قاسمیان اصل، عیسی، تقی‌پور، ملیحه، & حیدری، علی‌اکبر. (۱۴۰۳). گونه‌شناسی معماری خانه‌های تاریخی زرتشتیان با تأکید بر عنصر حیاط در خانه (نمونه موردی: خانه‌های زرتشتی‌نشین شهر یزد). مطالعات هنر اسلامی، ۵۳(۲)، ۴۷۱-۴۹۷.

doi.net/dor/20.1001.1. *
***** ** */

dx.doi.org/10.22034/IAS
.۲۰۲۳.۴۲۱۰۴۶.۲۳۰۳

مقدمه

خانه‌ها به‌عنوان مهم‌ترین فضای زندگی انسان بازتابنده ارزش‌ها و ایده‌های انسان‌اند؛ از این‌رو، نقش مهمی را در ادراک و تأکید انسان از محیط پیرامونش دارند (قره‌بگلو و رشاد، ۲۳۵: ۱۴۰۰) و در مطالعات سیر تحولات تاریخی معماری و بافت‌های شهری، باتوجه‌به فراوانی‌شان، اهمیت ویژه‌ای دارد (جاوری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۱۶)؛ لذا همواره چگونگی شکل‌گیری معماری و اساس الگوهای معماری در خانه و مسکن پرسشی قابل‌تأمل بوده است. باتوجه‌به ابعاد فرهنگی و اعتقادی ایران در گذشته، قبل از ورود اسلام به ایران باورها و اعتقادات مردم بر پایه اصول و جهان‌بینی دین زرتشت نهادینه بوده و بر پایه این قواعد استمرار داشته است و مهم‌ترین دین ایرانیان در قبل از اسلام که پیامبر آن زرتشت و اعتقاد به خدای یگانه داشته است، دین زرتشتی است که کتاب دینی آن‌ها اوستا بوده است. همچنین شهر یزد شهری است که بیشترین جمعیت زرتشتیان ساکن ایران را در خود جای‌داده است (قاسمیان و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۶۲).

باتوجه‌به نگاه خاص زرتشتیان به زندگی و معماری و عدم‌شناخت و معرفی الگوی معماری خانه و مسکن زرتشتی در باب پژوهش معماری، ضروری دانستیم که به شناسایی و معرفی این الگوی خاص از مسکن سنتی در ایران پرداخته شود. با بررسی و توجه به مطالعاتی که درخصوص معماری خانه‌های سنتی در ایران، یزد و سایر شهرهایی که دارای نمونه‌هایی از این مأم‌ن‌های سنتی را در خود جای‌داده‌اند، انجام‌گرفته است، این نکته آشکار می‌شود که درخصوص معماری خانه‌های سنتی یزد در ابعاد مختلف پژوهش‌های زیادی تاکنون به انجام رسیده است. همچنین درخصوص مسکن و خانه زرتشتی نیز پژوهش‌هایی در باب چگونگی تفاوت‌های تطبیقی با مسکن سایر مذاهب، تأثیر ایدئولوژی در معماری و ... که در پیشینه تحقیق ذکر شده است، مواردی انجام‌گرفته است لیکن آنچه مورد بی‌توجهی قرار گرفته است، شناخت و معرفی الگوی خانه زرتشتی و گونه‌شناسی آن‌ها آن‌طور که شایسته بوده بدان توجه نشده است. کالبد و روح خانه هر دو به هم گره‌خورده و انتظامی را پدید آورده که به الگویی از معماری قابل‌سکونت برای ساکنین این خانه‌ها بدل گردیده است. در همین راستا، نگارنده با بررسی این مهم و ضرورت این موضوع در پی‌شناخت و معرفی گونه‌شناسی الگوی خانه در معماری مسکن زرتشتیان شهر یزد بوده است.

شناخت و کاربرد فراوان گونه‌شناسی در شاخه‌های مختلف علوم از دیرباز تاکنون بیانگر اهمیت به‌سازی آن است. از اواسط قرن هجده در معماری و باستان‌شناسی به‌عنوان ابزاری برای شناخت و دسته‌بندی بهره‌گرفته شد. حدود ۲۵۰۰ سال است که گونه‌شناسی در علم گیاه‌شناسی آغاز و وارد سایر رشته‌ها به‌صورت علمی شد. در علوم نظیر روان‌شناسی، اقتصاد، ریاضیات و علوم دیگر گونه‌شناسی جایگاه خاصی دارد. در روان‌شناسی دسته‌بندی رفتارهای انسانی براساس یک حالت روانی خاص کاربرد دارد. در علل اقتصادی نیز دسته‌بندی براساس منبع درآمد آن‌ها نمادی از کاربرد توپولوژی است. اما گونه‌شناسی در معماری از زمان لاژی آغاز شد. لاژی در قرن هجدهم به ریشه‌های معماری می‌پردازد. او سرپناه‌های ساده را مطالعه می‌کند. دوران در اوایل قرن نوزدهم برای دسته‌بندی بناهای مختلف از گونه‌شناسی شکلی استفاده کرد. بهره‌گیری از گونه‌شناسی در شناخت معماری تا اوایل قرن بیستم به‌طور جدی ادامه داشت.

(خانه‌ها) عموماً در مطالعات سیر تحولات تاریخی معماری و بافت شهری باتوجه‌به فراوانی آن‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. این ابنیه علاوه‌بر ارزش تاریخی، نشان‌دهندهٔ سبک زندگی مردمان، نگاه اجتماعی، فرهنگی و همچنین توجه به اقلیم منطقه بر ساخت آن‌ها است. بافت کهن شهر یزد باتوجه‌به پیشینه و سابقه چندصد ساله آن در بحث معماری تاریخی ایران، ازجمله موارد بسیار مهم در حوزه مطالعات تاریخی و معماری است. گفتنی است از خانه‌های زرتشتیان موجود در شهر یزد تعداد محدودی از این خانه‌ها با تغییر کاربری در امور فرهنگی و گردشگری به‌کار گرفته شده‌اند و تعداد زیادی از خانه‌های دیگر از این قبیل یا عمدتاً تخریب شده و از میان رفته یا به‌دلیل نبود زندگی و سکونت ساکنین در آن‌ها ناشناخته باقی مانده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد مطالعات محدودی بر این خانه‌ها صورت گرفته و شناخت جامعی نسبت به آن‌ها وجود ندارد، در صورتی که با برنامه‌ریزی درست و احیای این گونه بناها، می‌توان شاهد احیای آن‌ها در جهت توسعه گردشگری و فرهنگی و همچنین حفظ ارزش‌های معماری ایران بود.

در این پژوهش به‌منظور حفظ ارزش‌های فرهنگی و شناخت هویت معماری خانه زرتشتی در شهر یزد، شناخت زمینه‌های مشترک به‌عنوان ابزار کار، آغازی برای تحلیل هاست، اما زمینهٔ مشترک، الزاماً وجود یک الگوی پلان شبیه به هم و یا وجود یک قوس مشابه در خانه‌ها نیست، بلکه این موارد معلول زمینهٔ مشترک هستند. به‌نظر می‌رسد باید ریشه‌های تکوین خانه‌ها در بستر محله با اتکا به مفهوم کهن لگوی حاکم بر معماری آن‌ها باتوجه‌به آثار شکلی و معنایی مشترک که طراحی شده‌اند، مورد بررسی و شناخت قرار گیرند تا به علل وجودی آن‌ها پی برد و در این مرحله، علت‌های مشترک را زمینه‌ای برای برقراری ارتباط جدید قرار داد. می‌توان فرضیهٔ پژوهش را به این شکل معرفی کرد که مفاهیم به‌صورت شاخصه‌های کهن‌الگویی در فرایند شکل‌گیری الگوهای خانه‌های زرتشتی‌نشین بافت تاریخی شهر یزد تأثیرگذار بوده است. این پژوهش یک تحقیق کیفی با رویکرد توصیفی - تحلیلی است بکه با تحلیل محتوا و بررسی منطقی درصد بررسی الگو با زمینهٔ گونهٔ ریخت‌شناسی است، تا به بررسی و شناخت الگوی معماری خانه‌های زرتشتی شهر یزد بپردازد. از دلایل انتخاب شهر یزد به‌عنوان بستر طرح پژوهشی فراوانی و تعدد زیادخانه‌های زرتشتی‌نشین باقی‌مانده از معماری گذشته در حال حاضر است. این پژوهش با بررسی معماری خانه زرتشتی در پی شناخت الگو و گونه‌شناسی احتمالی آن‌ها می‌باشد. در همین راستا، برای تبیین بهتر مسئله، پژوهش پیش‌رو در پی پاسخ به پرسش زیر است: از نظر الگوی کالبدی و تعداد حیاط، خانه‌های زرتشتیان شهر یزد را به چندگونه شکلی می‌توان تقسیم کرد؟ و چه ویژگی‌هایی بر ساختار کلی آن‌ها تأثیرگذار بوده‌اند؟

پژوهش در مورد «اصول و الگوهای کالبدی خانه‌های یک شهر» در حوزهٔ گونه‌شناسی بررسی‌شدنی است. گونه در معماری، باتوجه‌به نگاه کاربر آن تفسیر می‌شود. برخی کشف جنوتایپ یا الگوی زیستی پنهان بنا مدنظرشان است. برخی دیگر به فنوتایپ یا الگوی کالبدی بنا و شکل‌های مختلف آن توجه دارند (معماریان و طبرسا، ۱۳۹۲: ۱۱۱). یک‌گونه معماری، در پس اندام‌های کالبدی، یک‌سری نقشه‌های معنایی کالبدی را نیز پنهان نموده است. این ابعاد پنهان طرح‌واره یا الگو نامیده می‌شوند. الگوها راه‌حلی‌هایی‌اند که به‌وسیلهٔ اندام‌های مختلف بنا تحقق می‌یابند و در شرایط متفاوت قابل‌تکرار و تعمیم و تغییر شکل‌دادن‌اند (معماریان، دهقانیان تفتی، ۱۳۹۷: ۳۱).

این پژوهش سعی دارد الگوی خانه‌های زرتشتیان شهر یزد را بررسی، شناسایی و معرفی نماید. با توجه به اینکه خانه‌های سنتی ایران و خانه‌های یزد از نظر کالبد، شناخت فضا، کاربرد مصالح، اصول و ویژگی‌های خاص بارها مورد تجزیه و تحلیل و پژوهش قرار گرفته و همچنین در باب خانه‌های زرتشتی و تفاوت‌های ساختاری با مسکن مسلمانان از جمله مواردی هستند که تحقیقاتی به انجام رسیده است، اما درباره گونه‌شناسی و معرفی ساختار الگوی خانه‌های زرتشتی به‌طور خاص حرفی به میان نیامده است. در همین رابطه، هدف پژوهش حاضر پرنمودن جای خالی این مهم با مطالعه، مشاهده و بررسی آثار معماری در حوزه مسکن و خانه زرتشتی‌نشین در شهر یزد است. در ادامه پژوهش‌های مرتبط با موضوع که تاکنون تدوین شده‌اند، به ترتیب معرفی شده است. پژوهش‌های انجام‌شده در موضوع مقاله حاضر، از دو باب تاریخی گونه‌شناسی در جهان و ایران و پژوهش‌های انجام‌شده در باب خانه‌های زرتشتی مورد مطالعه، قابل بررسی است (جدول ۱).

جدول ۱، پیشینه پژوهش		
نتایج	نگارنده	عنوان پژوهش
مبحث گونه‌شناسی در دانشگاه‌های «هاروارد» «ام‌آی‌تی» و «بیرمنگام» به مباحثه گذاشته شد و پیامد آن مقالاتی در این باب بود	معماریان، طبرسی، ۱۳۹۲	گونه و گونه‌شناسی معماری
روش برخورد مدرسه «موراتوری» در ایتالیا با این مقوله با هدف بهره‌گیری کاربردی از گونه‌شناسی در راستای دستیابی به الگوی طراحی مناسب	معماریان و همکاران، ۱۳۹۱	بازشناسی روش آموزشی تاریخی تکاملی مدرسه موراتوری در کارگاه طراحی مجموعه‌های مسکونی
بررسی و گونه‌شناسی خانه‌های دوره قاجار در شهر اصفهان پرداخته است	سیچانی و معماریان، ۱۳۸۹	گونه‌شناسی خانه‌های دوره قاجار اصفهان
طبقه‌بندی سه گونه از معماری مسکونی گلستان	سلطان‌زاده و قاسمی نیا، ۱۳۹۵	گونه‌شناسی ساختار کالبدی معماری مسکونی گلستان
مقایسه تطبیقی گونه‌شناسی سازمان فضایی و عناصر کالبدی دوره‌های قاجار و پهلوی در خانه‌های سنتی شهر کرمانشاه	طاهری سرمد و همکاران، ۱۳۹۸	مقایسه تطبیقی گونه‌شناسی سازمان فضایی و عناصر کالبدی دوره‌های قاجار و پهلوی خانه‌های سنتی شهر کرمانشاه
مطالعه ویژگی‌های شکلی و جهت‌گیری واحدهای مسکونی پرداخته‌اند و تأثیر اقلیم منطقه را نیز مورد توجه قرار داده‌اند	حناچی، پیروز، ۱۳۹۶	گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی بافت قدیم شهر مشهد،
نتایج پژوهش حاضر دسته‌بندی خانه‌های تاریخی شهر بر اساس ویژگی‌های پان و شکل حیاط،	تذکری، ۱۳۸۴	گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی در بافت قدیم شهر اردبیل*

پژوهش‌های انجام شده در باب گونه و گونه‌شناسی معماری

جهت‌گیری بنا و تالار اصلی، و تزئینات به‌کاررفته در آنها است.			
تحلیل ابعاد کالبدی - فضایی خانه‌ها	محمد حسینی و همکاران ۱۳۹۸	تحلیل نقش روش زندگی طبقات اجتماعی در الگوی مسکن؛ نمونه موردی: خانه‌های اواخر دوره قاجار و اوایل پهلوی در اردبیل	
به بررسی جهت‌گیری عمومی بناهای مسکونی، عناصر معماری بناهای مسکونی، کالبدی و اجزای آن به تفکیک نام و کاربرد آن‌ها در خانه‌های قدیمی مورد بررسی قرار داده‌اند.	حسینی و همکاران، ۱۳۹۷	گونه‌شناسی خانه‌های سنتی اراک	
دسته‌بندی و تفکیک انواع الگوهای معماری خانه‌های این بافت اشاره کرده‌اند	خاکپور و همکاران، ۱۳۸۹	گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم رشت	
استخراج اصول خانه زرتشتی: ۱- اصل عبادت در خانه ۲- اصل طهارت در خانه ۳- اصل ارتزاق در خانه ۴- اصل زندگی جمعی و روابط اجتماعی در خانه ۵- اصل نور و روشنایی در خانه	قاسمیان و همکاران، ۱۴۰۰	تبیین اصول حاکم بر معماری خانه با تأکید بر مبانی دینی و اعتقادی نمونه موردی (خانه‌های زرتشتیان شهر یزد)	پژوهش‌های انجام شده در باب معماری خانه زرتشتی
مقایسه تطبیقی خانه در محله مسلمانان، زرتشتیان و یهودیان	معماریان و همکاران (۱۳۸۹)	تأثیر فرهنگ دینی بر شکل‌گیری خانه،	
بررسی کالبدی و شکلی خانه‌های مسلمانان و زرتشتیان یزد	بلوکی اخوت (۱۳۹۴).	بررسی تطبیقی تشابهات و تمایزات خانه‌های مسلمانان و زرتشتیان در یزد	
بررسی، معماری زرتشتیان شامل، معابد، آتشکده‌ها، نیایشگاه‌ها و در نهایت به بررسی خانه می‌پردازد.	پیراسته و همکاران، ۱۳۹۵	خانه‌های زرتشتی‌نشین	
فضاهای مذهبی نقشی کلیدی در فرم‌یابی و توسعه کالبد شهرهای زرتشتیان ایفا می‌نماید.	کریمیان و کریمی، ۱۳۹۸	فضاهای مذهبی در کالبد شهر زرتشتی؛ مطالعه موردی: یزد	
این مطالعه باهدف دستیابی به درکی کلی از تجربه زیستن و شناخت تاریخی مردم محلی از فرهنگ مادی انجام گرفت	فاضلی حسن، ۱۳۹۸	پروژه مطالعه باستان‌شناختی فرهنگ زرتشتیان میبد یزد: گزارش مقدماتی بررسی مزرعه کلاتر و روستای حسن‌آباد	

تأثیر عوامل جغرافیایی و اقلیم بر شکل خانه ۴ صغه مورد بررسی قرار می‌گیرد.	فرزانه اویسا، ۱۳۹۹	نحوه مقابله با گرما و ترکیب با اقلیم گرم و خشک در خانه‌های چهار صغه روستای زرتشتیان مزرعه کلانتر یزد، ایران
تأثیرات مذاهب ایرانی (زرتشتی و اسلام) بر معماری خانه توضیح داده شده و تمرکز اصلی مقاله معرفی چگونگی تأثیرپذیری معماری ایرانی بر دین است	موحد خسرو (۱۳۹۲)	پژوهش بررسی تأثیر مذاهب ایرانی بر معماری خانه‌ها

به جز موارد عنوان شده، به‌طور شایسته مطالعه‌ای به‌صورت مشخص در حوزه الگوشناسی و معرفی گونه‌شناسی خانه زرتشتی صورت نگرفته است؛ از این‌رو، این تحقیق پیش رو با توجه به این رویکرد در نظر دارد تا با استفاده از مطالعات میدانی و تجزیه و تحلیل داده‌ها به بازشناخت الگوی خانه زرتشتی و گونه‌شناسی آن با تأکید بر عنصر حیاط در خانه و در شهر یزد به‌عنوان یکی از غنی‌ترین شهرهای ایران از حیث تراکم معماری زرتشتی جهت استخراج الگو و گونه‌شناسی خانه زرتشتیان یزد کمک نماید.

۱. چارچوب مفهومی

شهر یزد در نزد زرتشتیان آن زمان، شهری مقدس بوده و زیارتگاه پارسیان سایر نقاط نیز است (رئییسی، ۱۳۷۵: ۷۴). کلمه یزد لغتی است مستقل و یزدان و ایزد هم از آن اشتقاق یافته و به معنی پاک و درخور ستایش آمده است. همچنین ذات خداوندی نیز به این نام نامیده شده پس از یعنی آفریننده خوبی‌ها و پاکی‌ها؛ بنابراین هم کلمه یزد و هم شهر یزد برای زرتشتیان مقدس بوده است (همان: ۵). در قرون اولیه اسلامی، درباره حضور زرتشتیان در یزد به‌عنوان کانون تجمع زرتشتیان ایران حرفی زده نشده است. هرچند گزارش سفرنامه‌نویسان و سیاحان به وجود مکان‌هایی چون قلعه مجوس در یزد و قدمت باستانی مکان‌های مقدس زرتشتیان (پیران‌گهان زرتشتی)، می‌تواند بیانگر حضور حداقلی زرتشتیان بومی باشد.

یزد در قرون اولیه اسلامی با وجود گذشته باستانی در عرصه سیاسی اهمیت کمی داشته است. از اواسط قرن پنجم ق. به بعد و طی سه دوره آل کاکویه، اتابکان و آل مظفر، یزد شهرت یافت. از دوران مغول به بعد نیز به‌رغم آشفتگی سیاسی ایران، یزد از آرامش نسبی برخوردار بود. با حضور تیمور در ایران، شاهرخ امیر چقماق شامی در منطقه دست به اقدامات عمرانی زد. در واقع، یزد به‌خاطر دوری از مراکز اصلی قدرت، موقعیت خاص جغرافیایی و عدم همجواری با قبایل صحراگرد مهاجم، آرامش بیشتری نسبت به دیگر مناطق ایران داشت (جعفری، ۱۳۴۳: ۵۷-۵۳). به هر روی، زرتشتیان ایران که با سقوط سلسله ساسانی از اکثریتی غالب به اقلیتی پراکنده تبدیل شدند، اساساً سه نقطه از جهان را برای اسکان اختیار کردند: عده زیادی در چین، تعدادی در شمال غرب هند که نیاکان پارسیان بودند و گروه‌های متفرقی که در جنوب و شمال شرق ایران ساکن شدند (انگلیش، ۱۳۴۰: ۳۴).

شهر یزد بعد از زوال دولت ساسانی مامن و مسکن عده‌ای از زرتشتیان قرار گرفت و تا عصر حاضر نیز یکی از پناهگاه‌ها و وطن آن‌ها حساب می‌شود. یزد دارای مکان‌های مذهبی زیادی است که با دقت و علاقه حفظ و نگهداری می‌شود. از جمله آتشکده زرتشتی که به‌عنوان سمبل دین زرتشتی شناخته شده و دارای تاریخی قدیمی است (کجباف، ۱۳۸۷: ۴۷). همان‌طور که عنوان شد زرتشتیان در دوره‌های طولانی به‌صورت جامعه‌ای کاملاً بسته و در خود فرورفته فعالیت می‌کردند و کم‌تر با دنیای خارج تماس داشته و اگر هم امکان برقراری ارتباط به‌وجود می‌آمد محدودیت‌های دیگر این ارتباط‌ها را تحت‌الشعاع قرار می‌داد. از جمله این موارد وضعیت اقتصادی جامعه زرتشتی و الگوها و مصالح جدید در معماری بود. هرچند که توان کم اقتصادی در این راه مزید بر علت شده بود و در نتیجه، ابنیه ساخته شده با امکانات حداقلی ساخته می‌شد. برقراری ارتباط زرتشتیان با جامعه پیرامون بعد از تحولات، سبب راه‌یافتن الگوهای جدید به فضای معماری زرتشتیان شد به‌خصوص که معماری ایرانی خود در این دوران در حال تحول بوده و الگوهای وارداتی به جمع کلی الگوها پیوسته و تناوب بیشتری در معماری به‌وجود آمده بود (قاسمیان و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۶۴).

در باب الگوی فکری زرتشتیان در باب اعتقادی چنین است: همان‌گونه که در غالب فرهنگ‌های اساطیری و مقدس و همچنین در باور ایرانیان باستان، کهن‌الگوی آفرینش در دو بُعد متقارن شکل می‌گیرد که یکدیگر را در ساختاری مشخص هم‌پوشانی می‌کند (پورداوود، ۱۳۲۶: ۴۸). در یک‌سو آسمان و کیهان و طبقات عرش و در سویی دیگر زمین و دربرگیرنده آن‌ها با مظاهری همچون رشد و زندگی و کمال و تولد و مرگ و حیات که در این نظام متقارن، زمین که در درونی‌ترین لایه‌های مفهومی خود، شکلی از (عناصر چهارگانه تشکیل‌دهنده) یا (چهار آخیش) آن را به‌عنوان یک شالوده ذاتی به‌همراه دارد و به‌نوعی چرخه زندگی و حیات طبیعی را دربر می‌گیرد (آذرگشسب، ۱۳۵۶: ۲۷۸). جهان‌بینی حاصل از این تفکر الگو، فرم و شکلی در معماری را پدید آورده است که بر مبنای عناصر چهارگانه، که مظهر زمین و حیات دنیوی انسان می‌باشد لذا همین امر موجب گردیده تا شکل و فرم خانه که از ابتدایی‌ترین آثار معماری می‌باشد، متأثر از همین جهان‌بینی‌های فکری باشد. در اوستا و گفتارهای اعتقادی در زرتشت همواره در باب خانه و خانه‌سازی مبنای کلی وجود داشته است. بدین‌گونه که آمده است، به‌دلیل بروز سرمای کشنده در سرزمین اصلی آریایی‌ها به‌دنبال آن دستور ساخت خانه برای حفظ نسل آمده است. پس غاری بساز که مربع باشد و هر ضلع به درازای یک میدان اسب باشد خانه‌ای باشد خانه‌ای برای مردم بساز که مربعی باشد و هر ضلعش به درازای یک میدان اسب باشد. آنجا که آب را به اندازه مساحت هزار قدم انبارکن، آنجا بازاری بساز، در آن سبزیجات و خوراکی‌ها فاسد نشده باشد در آنجا خانه‌هایی با طاق‌ها و قوس‌ها باشد، دیوارها و حصارهایی باشد (وندیداد، ۴۰۳). از این‌رو، زرتشتیان بر این باور بودند که این عناصر چهارگانه مظهر پاکی و حیات می‌باشد؛ بنابراین چنین اعتقاداتی مبنای کلی تقدس عناصر چهارگانه در بطن زندگی ایرانیان قبل از اسلام بوده است که همواره می‌کوشیدند تا تجلی و نمود این ویژگی‌ها را در همه عرصه‌های زندگی و به‌خصوص معماری خانه‌های خود به‌کار گمارند.

الگوی غالب در معماری خانه‌های قبل از اسلام که منتسب به زرتشتیان است از الگویی برپایه الگویی است که در پژوهش‌های معماری به الگوی چهارصفه‌ای و یا چهاروجهی معرفی می‌گردد که روند شکل‌گیری این الگو باتوجه‌به

قداست عناصر چهارگانه و مبانی فکری چون، نوشته‌های دینی و اعتقادی در فرهنگ زرتشتیان شکل گرفته و نمود آن را می‌توان در معماری‌های آنان مشاهده نمود (قاسمیان و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۶۸). (تصویر ۱).

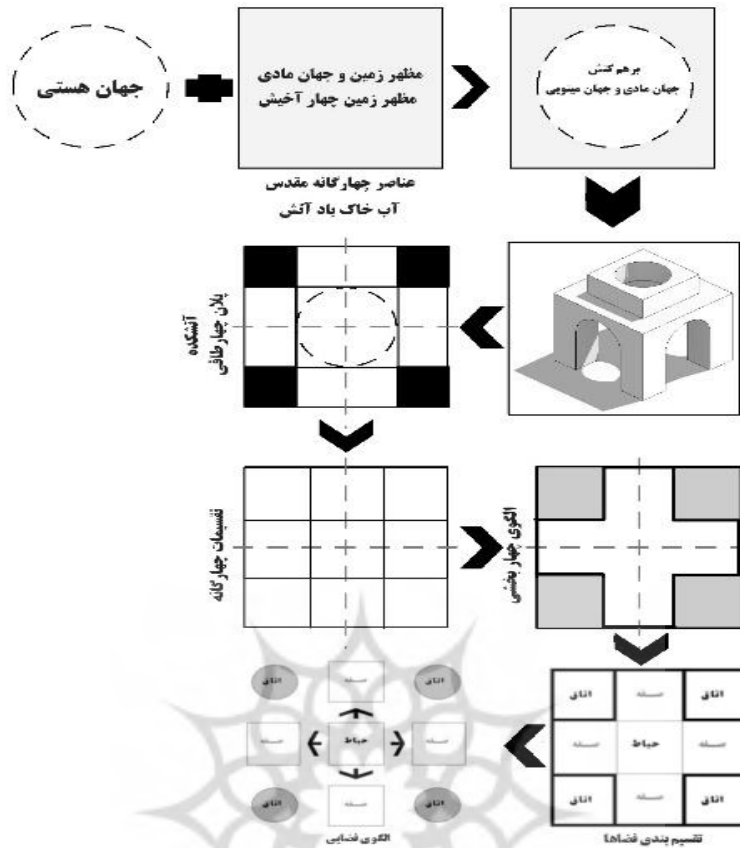
در ادامه با بررسی و جستار در باب خانه‌های زرتشتی به این مهم اشاره می‌گردد که الگوی چهار صفه‌ای که در پژوهش‌های مختلف معماری معرف خانه‌های زرتشتیان بوده در زبان اوستایی زرتشتی و به گفته ساکنین این خانه‌ها به خانه‌های چهارپسکمی^۱ یا چهار پسکم شهرت دارند که گونه غالبی از خانه‌های زرتشتیان با این الگو قابل بررسی و مشاهده هستند.

۲. تحلیل یافته‌ها

پژوهش حاضر در پی دستیابی و گونه‌شناسی الگوی حاکم بر ساختار خانه‌های زرتشتی است که برای دستیابی به این امر با انتخاب ۲۴ نمونه از خانه‌های زرتشتی‌نشین شهر یزد که دارای اسناد و نقشه و مستندات بیشتری بودند را انتخاب نموده و با بررسی ساختار کالبدی آن‌ها مبتنی بر عنصر حیاط در خانه و ارتباطات فضایی آن با توجه به شاخص‌های معرفی شده در این پژوهش در پی شناخت الگوی این خانه‌ها بوده است. این پژوهش یک تحقیق کیفی مبتنی بر روش توصیفی تحلیلی است و در آن از روش‌های تحلیل محتوا و نیز استدلال منطقی به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات بهره برده شده است. منابع و اطلاعات از طریق روش میدانی و کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ پسکم در گویش زرتشتی به معنی ایوان یا همان فضای نیمه باز است که در خانه‌های زرتشتی رو به فضای باز حیاط میانی خانه استقرار یافته است. در گویش زرتشتی کلمه مس به معنی بزرگ است که در اوستا (مَس ووه) به معنی (ظفرمند باد) آمده است. در میان چهار صفه، ایوان یا پسکمی که در اطراف حیاط قرار دارند، اتاق یا فضای پسکم مس از ویژگی‌های کالبدی خاصی برخوردار است که آن را از میان پسکم‌های دیگر شاخص نموده است.

تصویر ۱. شکل‌گیری الگوی خانه زرتشتی (قاسمیان و همکاران، ۱۴۰۰)

باتوجه به بررسی‌های انجام شده از نمونه‌ها و عوامل تأثیرگذار بر شکل خانه‌های زرتشتی، می‌توان عنوان داشت که شکل، ساختار و الگوی خانه در میان زرتشتیان در ابتدا بر پایه هندسه چهاروجهی شکل گرفته است. همان‌گونه که در گذشته عناصر چهارگانه برای زرتشتیان مقدس بوده و به نوعی اعتقاد بر این داشتند که این چهار عنصر دربرگیرنده و پاسدار نظام هستی و محیط زندگی می‌باشند، لذا زرتشتیان همواره سعی بر این امر داشته‌اند که این عناصر چهارگانه را مقدس و ارزشمند شمارند و از آن‌ها در تمامی سطوح زندگی بهره‌جویند. جهان‌بینی حاصل از این تفکر، الگو، فرم و شکلی در معماری را پدید می‌آورد. الگوی غالب معماری خانه‌های زرتشتیان، از الگویی بر پایه الگوی چهارصفه‌ای و یا چهاروجهی تبعیت می‌کنند که روند شکل‌گیری این الگو باتوجه به قداست عناصر چهارگانه و مبانی فکری چون، نوشته‌های دینی و اعتقادی در فرهنگ زرتشتیان که پیش‌تر عنوان گردید، شکل گرفته است.

جدول ۱: مشخصات عمومی نمونه‌های انتخاب شده از محلات زرتشتی نشین یزد

کد	تعداد حیاط	محل استقرار	قدمت بنا	نام بنا	-
H ^۱	۱	محله خرمشاه	۲۷۰ سال	خانه یکتایی	۱
H ^۲	۳	زرتشتیان	۱۴۰	خانه سه نیک	۲
H ^۱	۱	قاسم‌آباد	۱۷۰	خانه تیراندازی	۳
H ^۱	۱	قاسم‌آباد	۱۹۵	خانه لعل	۴
H ^۱	۱	نصرآباد	۱۹۰	خانه مرادپان	۵
H ^۱	۱	نصرآباد	۱۸۰	خانه حقیقت	۶
H ^۱	۱	نصرآباد	۱۵۰	خانه دولت	۷
H ^۱	۱	قاسم‌آباد	۱۶۰	خانه شهرام	۸
H ^۱	۱	مریم‌آباد	۱۵۰	خانه اسفندیار	۹
H ^۱	۱	نصرآباد	۱۷۰	خانه آرمین	۱۰
H ^۱	۱	نصرآباد	۱۶۵	خانه بی‌بی گل	۱۱
H ^۱	۱	قاسم‌آباد	۲۰۰	خانه اشتری	۱۲
H ^۲	۲	محله خان علی/زرتشتیان	۱۷۰	خانه افشاری	۱۳
H ^۲	۲	محله زرتشتیان/خان علی فریبگی	۱۵۰	خانه فرخ	۱۴
H ^۲	۲	محله زرتشتیان (کوی موبدان)	۱۸۰	خانه غیرتی	۱۵
H ^۲	۲	محله زرتشتیان	۱۹۰	خانه رستمی	۱۶
H ^۲	۳	محله زرتشتیان/خان علی	۱۷۰	خانه هرمزان	۱۷
H ^۲	۲	محله زرتشتیان	۱۳۰	خانه صداقت	۱۸
H ^۲	۳	محله زرتشتیان	۱۵۰	خانه ورجاوند	۱۹
H ^۱	۱	محله زرتشتیان	۱۵۰	خانه بانو شهرزادی	۲۰
H ^۲	۲	کوی موبدان محله زرتشتیان	۱۶۰	خانه شهزادی	۲۱
H ^۲	۱	مریم‌باد	۱۴۰	خانه منبری	۲۲

H ^۲	۲	اهرستان	۱۵۰	خانه داریوش	۲۳
H ^۲	۱	محل زرتشتیان	۱۶۰	خانه ایران خانم	۲۴

برای انجام تحقیق انتخاب نمونه‌ها به علت پراکنده بودن خانه‌های زرتشتی در یزد و عدم ثبت و شناخت کامل تمام نمونه‌ها توسط ارگان‌های ذی‌ربط و از بین رفتن تعداد زیادی از این خانه‌ها، با حضور در محله‌های تاریخی و مصاحبه با اساتید و ساکنان قدیمی محله‌های زرتشتی شناخت تعدادی از خانه‌ها صورت گرفت همچنین از منابع اسنادی، شفاهی و کتابخانه‌ای نیز استفاده شد. در نهایت، استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و پس از بررسی و مطالعه در روند فرضیه پژوهش، اطلاعات حاصل از یافته‌های تحقیق در قالب جدول و توضیحات طبقه‌بندی شده، در نهایت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۳. ویژگی‌های شکلی - کالبدی در خانه‌های زرتشتیان شهر یزد

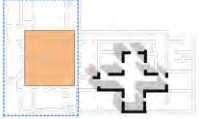

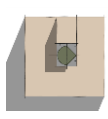

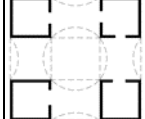

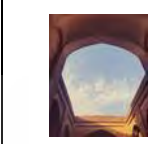
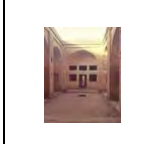

۳.۱. بررسی شکل و ساختار حیاط در خانه‌های زرتشتی

باتوجه به بررسی‌های انجام شده در پژوهش حاضر نشان می‌دهد الگوی خانه‌های زرتشتی همچون معماری خانه‌های سنتی غالب به صورت درون‌گرا بوده و حیاط مرکزی به‌عنوان عنصر مهم و سازمان‌دهنده به دیگر فضاها بوده است. در اندام خانه‌های زرتشتیان، به دلایل گوناگونی مسئله درون‌گرایی مورد توجه بوده است، درون‌گرایی نه براساس مؤلفه‌های تک‌بعدی بلکه به دلایل گوناگونی شکل گرفته و (فضای باز درون کالبدی) ساختار می‌یافته که از جمله آن‌ها می‌توان به عواملی چون شرایط اقلیمی، مناسبات فرهنگی و اجتماعی، ایدئولوژی و... اشاره کرد. مطالعات تاریخی در حوزه معماری نشان می‌دهد خانه‌های زرتشتی‌نشین یزد دارای چهارپسکم یا چهار ایوان و صغه هستند. این الگو خانه‌ها در شهر یزد فقط به زرتشتیان تعلق دارد. خانه‌های زرتشتی تنها از الگوی چهار ایوان یا چهار پسکم تبعیت می‌کنند و شکل و ساختار پلان الگوهای اولیه آن تشابه زیادی به معماری چهارطاقی‌ها و آتشکده‌های مزداپرستان ایران دارد. اما به‌نظر می‌رسد عوامل دیگری نیز در ایجاد این‌گونه فضاها در کالبد خانه نقش داشته‌اند. از جمله دلایل مهم در ایجاد چنین فضاهایی، در پیکره‌بندی خانه‌های زرتشتی شهر یزد، پیشامدهای عملکردی فضایی است، این موضوع می‌تواند تأثیر به‌سزایی بر کیفیت عملکردی این‌گونه خانه‌ها داشته باشد.

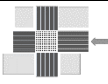
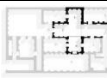

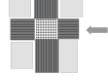

نقش حیاط به‌عنوان فضایی سازمان‌دهنده در بستر خانه‌های زرتشتی شهر یزد ساختار یافته و به‌عنوان یک فضای چند عملکردی در ساختار فضایی خانه‌های زرتشتی شکل گرفته است. به لحاظ مقیاس و ابعاد فضای باز در خانه‌های زرتشتی‌نشین (۲) شکل و گونه کالبدی کلی از حیاط قابل مشاهده است: شکل اول حیاطی است با تناسباتی مربعی‌شکل که با استقرار (۴) پسکم یا (ایوان مسقف) در چهارسوی خود ساختار یافته که مساحتی حدود ۱۵ الی ۲۰ درصد از کل مساحت خانه را دارا است که در تمامی (۲۴) خانه نمونه‌های مورد مطالعه از خانه‌های زرتشتی‌نشین قابل مشاهده است و به‌عنوان یک هسته مرکزی از هر خانه در کالبد آن نمود یافته است. شکل دوم ساختاری از حیاط است که در الگوی خانه‌هایی وجود دارد که علاوه بر هسته مشترک یعنی حیاط چهار صغه، حیاط یا حیاط‌هایی با تناسبات مستطیل‌شکل

که چرخش فضاها پیرامون آن شکل گرفته و ابعاد آن از حیاط ۴ پسکمی بزرگ‌تر و مساحت بیشتری از فضای باز خانه را به خود اختصاص داده است. با بررسی‌های انجام شده از هر ۲۴ نمونه انتخابی دو ساختار کلی از الگوی خانه زرتشتی مبتنی بر حیاط و فضای باز قابل مشاهده است. (جدول شماره ۲)

جدول ۲. شکل و الگوی کلی حیاط در نمونه‌های مورد مطالعه

الگوی ۴ پسکمی حیاط دار			الگوی ۴ پسکمی		
					
					
					

الگوی حیاط چهارپسکمی در تمامی ۲۴ نمونه مورد مطالعه قابل مشاهده می‌باشد. به نظر می‌رسد الگوی چهارپسکمی حیاط‌دار همان الگوی چهارپسکمی است که به دلایلی باتوجه به قدمت کم‌تر و تعاملات بیشتر با جامعه و محیط پیرامونی به‌واسطه شغل ساکنین این خانه‌ها که اغلب موبدان و پیشوایان زرتشتی بوده‌اند حیاط‌هایی متعدد جهت رفع عملکردهای موردنیاز ساکنین اضافه گردیده است که مجزا از فضای چهارپسکمی در نظام فضایی خانه می‌باشد که در (جدول ۳) قابل مشاهده می‌باشد.

جدول ۳. الگوی شکلی حیاط چهار پسکمی در نمونه‌های مورد مطالعه			
بررسی الگوی چهارپسکمی در سازمان فضایی تمامی نمونه‌های انتخابی از خانه‌های زرتشتی			
			
۲- خانه سه نیک		۱- خانه یکتایی	
			
۴- خانه افشاری		۳- خانه تیراندازی	

۶-خانه صداقت		۵-خانه امیری	
۸-خانه غیرتی		۷-خانه لعل	
۱۰-خانه فرخ		۹-خانه مرادیان	
۱۲-خانه هرمزان		۱۱-خانه حقیقت	
۱۴-خانه شهزادی		۱۳-خانه دولت	
۱۶-خانه ایران خانم		۱۵-خانه شهرام	
۱۸-خانه منیری		۱۷-خانه اسفندیار بهرام	
۲۰-خانه داریوش		۱۹-آرمین	
۲۲-خانه رستمی		۲۱-خانه بی بی گل	

۲۴-خانه ورجاوند	۲۳-خانه اشتری
	

۳.۲. ترکیب و نسبت توده به فضا در نمونه‌های انتخابی

با بررسی‌های انجام‌شده از نمونه‌های موردی، نسبت تراکم به فضای باز حیاط در نمونه‌هایی که دارای الگوی چهار پسکمی است به بیش از ۸۰ درصد توده نسبت به فضای باز و در نمونه‌های الگوی چهار پسکم حیاطدار که دارای حیاطی بزرگ‌تر و یا معمولاً چند حیاط هستند این میزان به میانگین حدوداً ۶۰ درصد توده و ۴۰ درصد فضای باز می‌رسد. باتوجه‌به مشخصات (جدول ۴)، و بررسی‌های انجام‌شده و همچنین مستندات موجود از نمونه‌ها، خانه‌هایی که در قالب الگوی ۴ پسکم قرار گرفته‌اند عمدتاً قدمت بیشتری داشته و قدیمی‌تر هستند. در همین رابطه، خانه‌های با الگوی چهارپسکم حیاطدار که فضای باز بیشتری نسبت به گونه اولیه دارند، عمدتاً قدمت کم‌تری داشته و بیشتر ساکنین این خانه‌ها باتوجه‌به مصاحبه‌های انجام شده، افرادی بوده‌اند که از نظر اقتصادی یا جایگاه اجتماعی وضعیت مطلوب‌تری داشته‌اند و به‌نوعی از این خانه‌ها به‌عنوان خانه‌های اعیان‌نشین زرتشتی نام‌برده می‌شود. همچنین خانه‌های الگوی چهارپسکم عمدتاً از یک الگوی واحد تبعیت کرده و اکثر ساکنین این خانه‌ها افراد طبقه متوسط و اغلب شغل آن‌ها کشاورزی و دامداری بوده است.

در الگوی حیاط چهار پسکم تنها فضای باز خانه همان حیاط مربعی است که در مرکز خانه قرار دارد و ارتباط با بیرون از طریق ورودی امکان‌پذیر بوده است و در مورد خانه‌هایی که دارای الگوی چهارپسکم حیاطدار به جز ساختار حیاط چهارپسکم که همان ساختار الگوی چهارپسکمی است حیاط‌های دیگری نیز در خانه وجود دارد که ارتباط فضای خانه با فضای باز را میسر نموده و از حجم توده در این الگوها کاسته شده است. باتوجه‌به بررسی‌های انجام‌شده تناسب و میزان مساحت اختصاص داده‌شده به حیاط چهارپسکم در هر دو الگوی مورد بررسی از نمونه‌های مورد مطالعه به یک‌شکل و با ساختاری متناظر در هر ۲۴ نمونه قابل بررسی و مشاهده است.

جدول ۴. نسبت فضای باز به توده حجمی در نمونه‌های مورد مطالعه

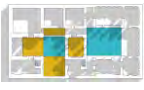

الگوی حیاطدار مربع مستطیل یا دارای چند حیاط		الگوی یک حیاط با تناسب مربع	
			
خانه شماره ۲: فشاری	خانه شماره ۱: سه نیک	خانه شماره ۲: تیراندازی	خانه شماره ۱: یکتایی
			
خانه شماره ۴: غیرتی	خانه شماره ۳: صداقت	خانه شماره ۴: لعل	خانه شماره ۳: امیری
			

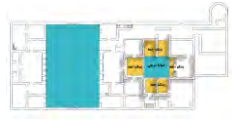

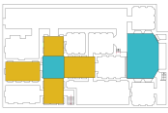

خانه شماره ۵: مرادیان	خانه شماره ۶: حقیقت	خانه شماره ۵: فرخ	خانه شماره ۶: هرمان
			
خانه شماره ۷: دولت	خانه شماره ۸: شهرام	خانه شماره ۷: شهزادی	خانه شماره ۸: ایران خانم
			
خانه شماره ۹: اسفندیار	خانه شماره ۱۰: آرمین	خانه شماره ۹: منیری	خانه شماره ۱۰: داریوش
			
خانه شماره ۱۱: بی بی گل	خانه شماره ۱۲: اشتری	خانه شماره ۱۱: سروش رستمی	خانه شماره ۱۲: ورجاوند

۳.۳. ارتباط حیاط با سایر عناصر فضایی در خانه‌های زرتشتی مورد مطالعه

همان‌گونه که پیش‌تر عنوان شد حیاط به‌عنوان مبنایی متمرکز در بطن ساختار خانه‌های زرتشتی نقشی اساسی را در ساختاربخشی به انتظام این خانه‌ها همواره داشته است. حیاط با نقشی سازمان‌دهنده در خانه‌های زرتشتی به‌عنوان محوری مرکزی نماد یافته است؛ به عبارتی، حیاط به‌عنوان فضای باز میانی عامل سازمان‌دهنده پلان بوده و فضاهای پیرامونی به‌واسطه دسترسی خود به حیاط با توجه به عملکرد موردنظر که هر فضا داشته به‌عنوان یک عنصر مستقل اما وابسته و هم‌سو با یک مجموعه کلی عمل کرده‌اند. در اطراف حیاط چهارپسکم که در تمامی نمونه‌های مورد مطالعه انتخابی از خانه‌های زرتشتیان وجود دارد، فضاهایی صفه‌دار (پسکم‌ها) استقرار یافته‌اند. صفه‌ها یا پسکم‌ها در اطراف حیاط چهاربخشی قرار دارند و به‌طور مستقیم به حیاط منتهی می‌شوند و از اطراف دیگر با سایر فضاهای خانه در ارتباط هستند (جدول ۵).

جدول ۵. ارتباط حیاط با فضاهای مرتبط به آن در ساختار فضایی نمونه‌های مورد مطالعه

الگوی چهارپسکم حیاط‌دار		الگوی چهارپسکم	
			
			
خانه شماره ۲: افشاری	خانه شماره ۱: سه نیک	خانه شماره ۲: تیراندازی	خانه شماره ۱: یکتایی

			
خانه شماره ۴: غیرتی	خانه شماره ۳: صداقت	خانه شماره ۴: لعل	خانه شماره ۳: امیری
			
خانه شماره ۶: هرمان	خانه شماره ۵: فرخ	خانه شماره ۶: حقیقت	خانه شماره ۵: مرادیان
			
خانه شماره ۸: ایران خانم	خانه شماره ۷: شهزادی	خانه شماره ۸: شهرام	خانه شماره ۷: دولت
			
خانه شماره ۱۰: داریوش	خانه شماره ۹: منیری	خانه شماره ۱۰: آرمین	خانه شماره ۹: اسفندبار
			
خانه شماره ۱۲: ورجاوند	خانه شماره ۱۱: سروش رستمی	خانه شماره ۱۲: اشتری	خانه شماره ۱۱: بی بی گل

حیاط چهارپسکمی به‌طور مستقیم با چهار ایوان اطراف خود در ارتباط بوده و از طریق ایوان‌ها به اتاق‌های دیگر راه می‌یابد. برخی از ایوان‌ها نقشی ارتباطی و به‌عنوان مفصل ارتباط‌دهنده این حیاط با اتاق‌ها و فضاهای دیگر مورد استفاده قرار می‌گرفته است. صفههای اطراف حیاط به‌صورت ایوان‌های مسقفی هستند که در چهار جهت اصلی مستقر نسبت به محور مرکزی پلان استقرار یافته و در این میان یکی از صفوها که در تمامی نمونه‌ها رو به شرق قرار دارد، از سایر پسکم‌های دیگر ارتفاع بلندتری دارد که زرتشتیان و ساکنین خانه‌ها این فضا را اتاق پسکم مس یا صفه بزرگ می‌نامند. پسکم مس هم دارای کف‌سازی متفاوت‌تری نسبت به دیگر پسکم‌ها است و هم دارای ارتفاع بلندتری است؛ هم‌اینکه همواره رو به شرق و در جبهه غربی سازمان فضایی در نمونه‌های مورد بررسی استقرار داشته است که عنصری جدانشدنی از خانه‌های زرتشتی مورد مطالعه بوده که در (جدول شماره ۶) قابل مشاهده است.

در الگوی چهارپسکمی ۲ نوع حیاط و ۲ بخش مجزا از هم وجود دارد. حیاط چهارپسکمی که ویژگی‌های مشابهی از نظر استقرار فضایی، جهت‌گیری، دسترسی و... با نمونه الگوی چهار پسکمی دارد و حیاط بزرگ‌تر با فضاهایی همچون نشیمن، پنج‌دري، سه‌دري، و فضاهایی ارتباط دارند که بیشتر به‌عنوان فضای میهمان مورد استفاده قرار می‌گرفته است و دسترسی مجزایی از ورودی به این حیاط را شامل می‌شوند و عموماً این حیاط دارای تزئینات و نگاره‌های بیشتری است نسبت به حیاط چهار صغه که به‌نظر می‌رسد حیاط بیرونی بوده و فضایی است مستقل از حیاط درونی که دسترسی مختص به خود را نیز دارا است. فضاهای اطراف حیاط چهارپسکمی که حیاط مربعی دارد فضاهایی است با نام‌های خاصی که در گویش مردمان و ساکنین استفاده‌کننده از این خانه رایج است، فضایی مانند اتاق پسکمی مس که فضایی عبادی بوده، فضای اتاق تنبی یا میهمان که مختص زرتشتیان بوده و یا فضای وهمن‌روز که محل نگهداری ظروف و وسایلی بوده که زرتشتیان در جشن‌های مختلف از آن‌ها استفاده می‌نموده‌اند.

۳.۴. جهت‌گیری خانه

جهت‌گیری در انتظام فضایی خانه یکی از ویژگی‌های مهمی است که در شکل‌گیری خانه‌های زرتشتی بدان توجه شده است. باتوجه به بررسی نمونه‌ها و وجود حیات چهاربخشی در نمونه‌های مورد مطالعه، قابل مشاهده می‌باشد که یکی از فضاهایی که همواره جهت‌گیری یکسان و ثابتی در هر ۲۴ نمونه داشته است؛ یکی از پسکمی‌هایی است که در محور حیاط چهاربخشی قرار دارد و این فضا همواره در جبهه غربی ساختمان و رو به شرق قرار دارد (جدول شماره ۶). باتوجه به اهمیت نور و قبله و از آنجایی که این فضا عبادی مذهبی بوده لذا با طلوع خورشید اولین پرتوهای منعکس شده از خورشید به این فضا به‌دلیل ارتفاع بلندتر از سایر قسمت‌های خانه برخورد نموده و گویای آن بوده که زمان انجام نیایش فرا رسیده است (قاسمیان و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۶۹). بر همین اساس، جهت‌گیری و محوریت خانه‌های زرتشتی بسته به موقعیت اتاق پسکمی مس جانمایی و استقرار می‌یافته است.

پسکمی در گویش زرتشتی به معنی ایوان یا همان فضای نیمه‌باز است که در خانه‌های زرتشتی رو به فضای باز حیاط میانی خانه استقرار یافته است. در گویش زرتشتی کلمه مس به معنی بزرگ است که در اوستا (مس ووه) ^۲ به معنی (ظفرمند باد) آمده است. در میان چهار صغه، ایوان یا پسکمی‌هایی که در اطراف حیاط قرار دارند، اتاق یا فضای پسکمی مس از ویژگی‌های کالبدی خاصی برخوردار است که آن را از میان پسکمی‌های دیگر شاخص نموده است. علاوه بر عامل اقلیم، عامل مهم دیگری که بر شکل‌گیری و جهت‌گیری خانه‌های زرتشتیان تأثیر داشته است عامل اعتقادی و باورهای ساکنین بر نمود شکلی این خانه‌هاست.

اعتقادات و جهان‌بینی زرتشتی چنان دارای جوهره‌ای بنیادین بوده که فرد زرتشتی تمام سعی و کوشش خود را می‌نموده تا بتواند هر چه بیشتر این تفکر و ریشه ذاتی را در زندگی خویش متبلور سازد. در دو سوی این تناظر، یک‌سو

^۲ مس و وه و پیروزگر باد. مینوی مهر ایران. داور بیور گوش و بیور چشم. راست راست داور. تیژ تیژ داور» بزرگ و نیرومند باد، مینوی مهر ایران، داور که دارای بیور گوش و بی‌نهایت چشم و راست و درست و بسیار تیزبین و تیزهوش است (خورشیدیان، ۱۳۸۷).

آسمان و کیهان و طبقات عرش و در سویی دیگر زمین و دربرگیرنده آن‌ها با مظاهری همچون رشد و زندگی و کمال و تولد و مرگ و حیات که در این نظام متقارن، زمین که در درونی‌ترین لایه‌های مفهومی خود، شکلی از (عناصر چهارگانه تشکیل‌دهنده) یا (چهار آخیش) آن را به‌عنوان یک شالوده ذاتی به همراه دارد و به‌نوعی چرخه زندگی و حیات طبیعی را دربر می‌گیرد. جهان‌بینی حاصل از این تفکر فرم و شکلی در معماری را پدید آورده است که مظهر زمین و حیات دنیوی انسان است، با توجه به قدمت بیشتر چهارطاقی‌ها نسبت به خانه‌ها می‌توان عنوان کرد که خانه‌ها با گسترش الگوی چهارطاقی‌ها، یک عنصر نمادین در جایگاه آتش را به فضای زیستی تبدیل کرده‌اند؛ لذا همین امر موجب گردیده تا شکل و فرم خانه که از ابتدایی‌ترین آثار معماری و زیستی است، متأثر از همین جهان‌بینی فکری باشد، همان‌گونه که به‌علت قرارگیری فضای عبادی زرتشتیان همچنین در مجموعه قوانین زرتشت اینچنین آمده است که مسکن و عمارت تو باید مشتمل بر چهار تالار و ایوان باشد (شه‌مردان، ۱۳۷۶).

جدول ۶. جهت‌گیری خانه زرتشتی براساس نظام فضایی موجود در نمونه‌های مورد مطالعه

خانه‌های چهارپسکمی		خانه‌های حیاط مرکزی	
			
خانه شماره ۱: یکتایی	خانه شماره ۲: تیراندازی	خانه شماره ۱: بانوشهزادی	خانه شماره ۲: افشاری
			
خانه شماره ۳: امیری	خانه شماره ۴: لعل	خانه شماره ۳: صداقت	خانه شماره ۴: غیرتی
			
خانه شماره ۵: مرادیان	خانه شماره ۶: حقیقت	خانه شماره ۵: فرخ	خانه شماره ۶: هرمان
			
خانه شماره ۷: دولت	خانه شماره ۸: شهرام	خانه شماره ۷: رئیسی	خانه شماره ۸: اهورایی

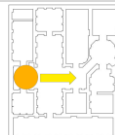

خانه شماره ۱۰: داریوش

خانه شماره ۹: منیری

خانه شماره ۱۰: آرمین

خانه شماره ۹: اسفندیار

خانه شماره ۱۲: ورجاوند

خانه شماره ۱۱: سروش
رستمی

خانه شماره ۱۲: اشتری

خانه شماره ۱۱: بی بی گل

در جدول فوق موقعیت قرارگیری پسکم مس در سازمان فضایی خانه‌های مورد مطالعه از زرتشتیان مشخص گردیده است.

باتوجه به بررسی نمونه‌ها یکی از ویژگی‌های این پسکم آن است که ارتفاع بلندتری نسبت به سایر پسکم‌های دیگر دارد و در تمامی خانه‌های انتخابی این ویژگی مشهود و قابل مشاهده است. باتوجه به اهمیت فضای پسکم مس در انتظام فضایی خانه‌های زرتشتی مبنی بر تقدس این فضا که محل عبادت آنان به حساب می‌آمده است، همواره باید در محور شرقی غربی و رو به قبله (شرق) استقرار می‌یافته که این موضوع در چگونگی انتظام فضایی کل عناصر خانه و جهت‌گیری صحیح آن نقشی اساسی ایفا می‌کرده است که ویژگی‌های کلی این فضا در جدول (۷) شرح داده شده است.

جدول ۷. بررسی ویژگی‌های فضای پسکم مس در نمونه‌های مورد مطالعه

خانه‌های با الگوی چهارپسکم حیاطدار		خانه‌های با الگوی چهارپسکم	
			
خانه شماره ۲: افشاری	خانه شماره ۱: سه نیک	خانه شماره ۲: تیراندازی	خانه شماره ۱: یکتایی
			
خانه شماره ۴: غیرتی	خانه شماره ۳: صداقت	خانه شماره ۴: لعل	خانه شماره ۳: امیری

			
خانه شماره ۶: هرمان	خانه شماره ۵: فرخ	خانه شماره ۶: حقیقت	خانه شماره ۵: مرادیان
			
خانه شماره ۸: ایران‌خانم	خانه شماره ۷: شهزادی	خانه شماره ۸: شهرام	خانه شماره ۷: دولت
			
خانه شماره ۱۰: داریوش	خانه شماره ۹: منیری	خانه شماره ۱۰: آرمین	خانه شماره ۹: اسفندیار
			
خانه شماره ۱۲: وورجاوند	خانه شماره ۱۱: سروش رستمی	خانه شماره ۱۲: اشتری	خانه شماره ۱۱: بی بی گل

۳.۵. بررسی محوربندی و دسترسی به فضاها

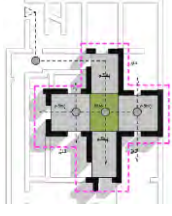
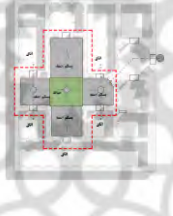

بررسی تطبیقی محورهای دسترسی فضایی در نمونه‌های انتخابی، حاکی از وجود تشابه ساختاری و کالبدی خانه‌های مورد بررسی از زرتشتیان شهر یزد است که در قالب موارد پیش رو قابل تبیین است:

الف) با استقرار فضای خالی حیاط و محورهایی در پلان که نقش دسترسی ارتباطی را به خود می‌گیرند، چیدمان سایر فضاها در میان این محورها شکل گرفته است. به‌طور کلی محور چیدمان فضا در این خانه‌ها براساس انتظام فضای حیاط چهارپسکمی و جهت‌گیری خانه براساس نقطه عطف خانه یعنی فضای (پسکمی مس) که در تمامی نمونه‌ها یکسان بوده ساختار پذیرفته است.

ب) الگوی ارتباطی در هر کدام از نمونه‌ها به دو شکل زیر انتظام یافته است: انتظام فضایی خانه‌های چهارپسکمی با استقرار فضاهای اصلی در اطراف چهارپسکمی یا ایوان اطراف حیاط مربعی در مرکز خانه شکل گرفته است. در ارتباط با این حیاط چهارپسکمی وجود دارد که سایر فضاها از طریق این صفاها با حیاط در ارتباط هستند. به جز ایوان رو به

شرق یا فضای پسکم مس که کاربرد آن به‌عنوان فضایی مذهبی بوده است عمدتاً سه ایوان دیگر عملکردی ارتباطی و مفصلی را دارا بوده و مستقیماً به فضاهایی همچون، اتاق تنبی یا میهمان، مطبخ و فضای آشپزخانه و اتاق نشیمن در ارتباط بوده‌اند.

انتظام فضایی و دسترسی به فضاها در الگوی خانه‌های چهارپسکم حیاطدار علاوه بر بخش حیاط چهارپسکمی با ویژگی‌های مشابه، حیاط‌های دیگری در انتظام فضایی خانه وجود داشته که عمدتاً این حیاط‌ها با دسترسی جداگانه و منفصلی از بخش چهارپسکمی قرار داشته و بیشتر به‌عنوان حیاط بیرونی خانه در نمونه‌های اعیانی مورد استفاده قرار می‌گرفته یا عمدتاً به‌صورت حیاط باغ یا نارنجستان در نمونه‌ها وجود داشته‌اند. عمده فضاهای اطراف این حیاط‌ها یا به‌صورت دو محور شمال جنوب یا به‌صورت حیاط محصور در نمونه‌ها مشهود و قابل مشاهده است (تصویر ۲).

<p>دیاگرام ارتباطی حیاط چهاربخشی در الگوی چهارپسکم حیاطدار</p>	<p>دیاگرام ارتباطی حیاط الگوی چهارپسکم</p>	<p>الگوی مشترک ارتباط حیاط چهارپسکمی با فضای پیرامونی در تمامی ۲۴ نمونه مورد مطالعه (صفه‌ها عملکردی ارتباطی دارند)</p>
		

تصویر ۲. الگوی ارتباطی حیاط چهارپسکم با فضاهای اطراف

۳.۶. سلسله‌مراتب دسترسی (ورودی) به درون خانه

نظام ساختاری و فضایی خانه‌های زرتشتی با توجه به بررسی نمونه‌های موردی دارای نظام ارتباطی مشخصی است، بنابراین به ترتیب با ورود به فضای تقسیم یا هشتی بعد از ورودی، شخص از طریق یک فضای ارتباطی به سمت فضاهای داخلی خانه هدایت می‌شود که این فضای ارتباطی در الگوی چهار صفه‌ای، عموماً یکی از صفه‌ها به‌عنوان فضای واسط، نقشی ارتباطی دارد و در الگوی چهارصفه حیاطدار معمولاً راهرو و دالان اتصال‌دهنده ورودی خانه به فضاهای درون خانه است. ورودی خانه و فضاهای واسط نقش هدایت‌کنندگی در ورود میهمانان به فضای خانه را داشته که این ارتباط در الگوی چهارصفه مستقیماً با فضای حیاط که محل برگزاری مراسمات است دسترسی مستقیم دارد و به‌نظر می‌رسد جهت سهولت آسان در رفت‌وآمدها از سلسله‌مراتب پیچیده صرف‌نظر شده و ارتباط درون به بیرون تا حدودی به شکل مستقیم در نظر گرفته شده است. همچنین قابل مشاهده است که دسترسی و ارتباط مستقیم در نمونه‌های موردی، در الگوی چهارپسکم دارای وضوح بصری بیشتری است؛ یعنی ورود به خانه‌های با الگوی چهارپسکم بدون پیچیدگی و دشواری خاصی صورت می‌پذیرد. برای درک بیشتر این موضوع با رسم دیاگرام ارتباطی ۲۴ نمونه از

خانه‌های انتخابی سلسله‌مراتب فضایی ورودی به درون خانه در دو الگوی چهارپسکمی و الگوی چهارپسکم حیاطدار ترسیم و در جدول (۸)، قابل مشاهده است.

جدول ۸. الگوی ورودی و سلسله‌مراتب ورود به نمونه‌های مورد مطالعه

خانه‌های با الگوی چهارپسکم حیاطدار		خانه‌های با الگوی چهارپسکم	
خانه شماره ۲: افشاری	خانه شماره ۱: سه نیک	خانه شماره ۲: تیراندازی	خانه شماره ۱: بکتایی
خانه شماره ۴: غیرتی	خانه شماره ۳: صداقت	خانه شماره ۴: لعل	خانه شماره ۳: امیری
خانه شماره ۶: هرمزان	خانه شماره ۵: فرخ	خانه شماره ۶: حقیقت	خانه شماره ۵: مرادیان
خانه شماره ۸: ایران خانم	خانه شماره ۷: شهزادی	خانه شماره ۸: شهرام	خانه شماره ۷: دولت
خانه شماره ۱۰: داریوش	خانه شماره ۹: منیری	خانه شماره ۱۰: آرمین	خانه شماره ۹: اسفندیار

خانه شماره ۱۱: بی بی گل	خانه شماره ۱۲: اشتری	خانه شماره ۱۱: سروش رستمی	خانه شماره ۱۲: ورجاوند
-------------------------	----------------------	------------------------------	------------------------

این بررسی باتوجه به نظام ارتباطی ورود به خانه عنوان می‌دارد که خانه‌های دارای الگوی چهارپسکم از سادگی سلسله‌مراتبی برخوردار بوده و خانه‌های دارای الگوی چهارپسکم حیاطدار به واسطه چندحیاط بودن و تعدد بیشتر فضاهای ساختاردهنده به خانه از سلسله‌مراتب پیچیده‌تری برخوردار هستند و یا می‌تواند به واسطه ارتباطات و تعاملات بیشتری که در خانه‌های الگوی چهارپسکم حیاطدار شکل می‌گرفته است فضای چهارپسکم که مختص زرتشتیان بوده است از فضای بیرونی که محل تعاملات و ورود جوامع دیگر بوده است ساختاریافته باشد.

باتوجه به جدول فوق قابل مشاهده است که پیچیدگی و سلسله‌مراتب حرکتی از ورودی به درون خانه و فضای حیاط چهارپسکمی در نمونه‌های الگوی چهارپسکمی کوتاه‌تر و پیچیدگی کم‌تری دارد و الگوی چهارپسکمی حیاطدار طول مسافتی و پیچیدگی بیشتری دارد. همچنین قابل مشاهده می‌باشد که دسترسی به حیاط‌های دیگر خانه در نمونه‌های الگوی حیاطدار از مسیر دسترسی به حیاط چهار صفا در این الگو خانه‌ها جدا می‌باشد و مسیر حرکتی و سلسله‌مراتب مختص به خود را دارا می‌باشد و در برخی نمونه‌ها از این الگو ورودی‌ها از یکدیگر مجزا هستند؛ یعنی ورودی به حیاط چهارپسکمی جدا بوده و صرفاً به این فضا دسترسی دارد و ورودی دسترسی به حیاط‌ها و بخش‌های دیگر خانه نیز مجزا در نظام فضایی این خانه‌ها وجود دارد.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش به منظور حفظ ارزش‌های فرهنگی و هویت معماری زرتشتی در شهر یزد، گونه‌شناسی خانه‌های زرتشتی‌نشین براساس خصوصیات کالبدی و فرهنگی آن‌ها مورد توجه قرار گرفته است که برای رسیدن به این هدف سعی شده شناختی از ویژگی‌های خانه‌های تاریخی زرتشتیان در قالب گونه‌شناسی شکلی و ساختاری صورت گیرد با این هدف و پرسش که الگوی خانه زرتشتیان در یزد چگونه است و چندگونه شکلی در رابطه با معماری این خانه‌ها قابل بررسی و مشاهده است. باتوجه به نگاه فکری و اجتماعی زرتشتیان به عنوان جامعه‌ای با نگاهی اعتقادی به فرهنگ اجتماعی اهمیت خانه و خانه‌سازی قابل توجه بوده است.

تصویر ۳، ساختار شکلی الگوی اولیه خانه زرتشتی در یزد، ماخذ (نگارنده)

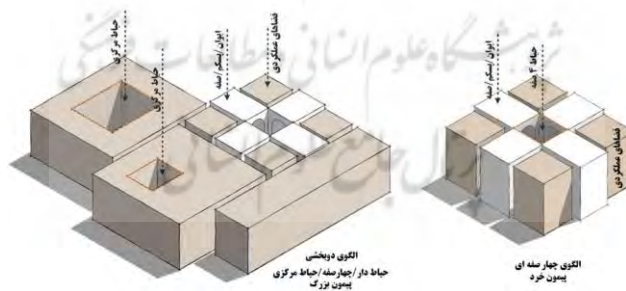
از جمله ویژگی‌هایی که می‌توان در پاسخ به سؤال فوق بیان داشت شکل‌گیری الگوی ساختار حیاط و چیدمان فضاها در اطراف آن است. به‌گونه‌ای که شکل و ساختار این حیاط در تمامی نمونه‌ها قابل‌مشاهده بوده است. همان‌گونه که در گذشته عناصر چهارگانه برای زرتشتیان مقدس بوده است و به‌نوعی اعتقاد بر این داشتند که این چهار عنصر دربرگیرنده و پاسدار نظام هستی و محیط زندگی هستند، لذا همواره سعی بر این امر داشته‌اند که این عناصر چهارگانه را مقدس و ارزشمند شمارند و از آن‌ها در تمامی سطوح زندگی بهره‌جویند. جهان‌بینی حاصل از این تفکر؛ الگو، فرم و شکلی در معماری را پدید می‌آورد که الگوی غالب معماری خانه‌های زرتشتیان است، الگویی که بر پایه الگوی چهارپسکمی و یا چهاروجهی تبعیت می‌کند که روند شکل‌گیری این الگو با توجه به قداست و جهان‌بینی حاصل از ارزش‌های اعتقادی در فرهنگ زرتشتیان شکل گرفته است (تصویر ۳). در رابطه با گونه شکلی و الگوی خانه‌های زرتشتیان شهر یزد دو گونه کلی قابل‌بررسی و معرفی است:

۱) الگوی چهارصغه یا الگوی (چهارپسکمی) که در نمونه‌های اولیه از مسکن زرتشتیان که قدمت بیشتری داشته‌اند قابل مشاهده است، حیاط مربع شکلی در مرکز قرار دارد که در چهارسوی آن چهارصغه (پسکمی) قرار دارد و حیاط چهارپسکمی تنها فضای باز خانه به‌شمار می‌آید، عمده علل این نوع معماری و الگو می‌تواند منبعت از جهان‌بینی و مباحث اعتقادی در آیین زرتشتیان باشد. در اطراف حیاط چهارپسکمی قرار دارد که عمدتاً نقش و عملکردی ارتباطی را در نظام الگویی خانه دارند لیکن یکی از این پسکمها دارای ویژگی شکلی خاصی است از جمله: ارتفاع بلندتر نسبت به سایر پسکمها، به‌عنوان فضایی عبادی مورد استفاده قرار می‌گرفته و همواره این پسکم رو به شرق قرار دارد و کف‌سازی آن نیز معمولاً با سنگ‌ها قلوهای پوشش داده می‌شده است. همچنین در اطراف حیاط چهارپسکمی فضاهایی مانند مطبخ بزرگ، فضای میهمان، اتاق منتهی به فضای

پسکم مس که بعنوان فضایی مذهبی مورد استفاده قرار می گرفته در نظام الگویی خانه‌های چهارپسکم حیاطدار نیز قابل مشاهده می‌باشد.

۲) الگوی دوم (خانه‌های چهارپسکم حیاطدار)، در نظام ساختاری و معماری خانه‌های زرتشتی شهر یزد، این امر واضح است که اساس و بنیان این الگو نیز بر پایه الگوی چهارپسکم است ولی با اندکی تغییرات علاوه بر حیاط چهارپسکمی حیاط‌های مربع و مستطیل دیگری نیز بدان‌ها اضافه گردیده است. با توجه به مطالعات و بررسی‌های انجام شده و مصاحبه با ساکنین و صاحب‌نظران و همچنین توجه به قدمت کم‌تر خانه‌های این الگو، به نظر می‌رسد این خانه‌ها که از نظر وسعت بزرگ‌تر بوده و دارای حیاط‌های بیشتری می‌باشند، متعلق به موبدان و بزرگان زرتشتی است که عموماً به واسطه ارتباطات اجتماعی و جایگاه شغلی آن‌ها که نیاز به تعاملات اجتماعی بیشتری با غیرزرتشتیان دارا بوده‌اند ساختارخانه‌های آن‌ها نیز متأثر از این امر نظام یافته اما در بررسی کلی الگو همان ساختار الگوی چهارپسکم را دارا می‌باشد.

با مطالعه و بررسی خانه‌های زرتشتی‌نشین شهر یزد (نمونه‌های مورد مطالعه)، این مهم نمود پیدا می‌کند که جوهره خانه‌های زرتشتی‌نشین در شهر یزد، چه الگوی حیاط چهارپسکمی و چه الگوی چهارپسکمی حیاطدار، هر دو الگو از یک نظام و سیستم فضایی شکل گرفته‌اند که فضاهای شکل‌دهنده به این خانه‌ها فضاهایی هستند که در هر دو الگو قابل مشاهده است و عبارت‌اند از: ۱- حیاط مربع (حیاط مشرف به پسکم‌ها)؛ ۲- اتاق پسکم مس؛ ۳- اتاق (وهمن روز) اتاق مذهبی منتهی به پسکم مس؛ ۴- اتاق (میهمان) طنبی؛ ۵- مطبخ یا (پاکری، اجاق خانه). بنابراین آنچه مشهود است تفاوتی ندارد خانه بزرگ پیمون بوده یا دارای پیمونی کوچک، آن چیز که اهمیت می‌یابد وجود نظام فضایی خاصی است که در هر دو الگو قابل مشاهده است (تصویر ۴).

تصویر ۴. الگوهای خانه زرتشتی (۱- الگوی چهارپسکم، ۲- الگوی چهارپسکم حیاطدار)، مأخذ: نگارنده.

فهرست منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

- آذرگشسب، اردشیر. (۱۳۵۶). آیین برگزاری جشن‌های ایران باستان. تهران: فرهنگ آریایی.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۲۶). فرهنگ ایران باستان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۱۰). خرده اوستا، بمبئی: بی‌نا.
- دورانت، ویل. (۱۳۷۶). تاریخ تمدن مشرق زمین گاهواره تمدن. ترجمه: احمد آرام. تهران: انقلاب اسلامی.
- راپاپورت، اموس. (۱۳۶۶). منشأ فرهنگی مجتمع‌های زیستی. ترجمه: راضیه رضازاده، تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه علم و صنعت تهران.
- شهمردان، رشید. (۱۳۳۶). پرستشگاه زرتشتیان. بمبئی: سازمان جوانان زرتشتی.

مقالات

- بلوکی، سجاد؛ اخوت، هانیه. (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی تشابهات و تمایزات خانه‌های مسلمانان و زرتشتیان در یزد». مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۲۲، ۶۶-۵۱.
- پیراسته بروجنی، نریمان؛ عمرانی، سهیل و روشنی، آناهید. (۱۳۹۵). «الگوی خانه‌های زرتشتی‌نشین» چهارمین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران.
- پیروز حناچی، پیروز؛ فرح‌بخش، مرتضی و غنایی، معصومه. (۱۳۹۶). «گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی بافت قدیم شهر مشهد، از اوایل قاجار تا اواخر پهلوی». نشریه مطالعات معماری ایران، شماره ۱۲، ۱۱۶-۹۷.
- حسینی، علی؛ فروتن، منوچهر و صالحی، سعید. (۱۳۹۷). «گونه‌شناسی خانه‌های سنتی اراک». نشریه معماری و شهرسازی آرمانشهر، شماره ۱۱ (۲۵)، ۲۷-۴۴.
- خاکپور، مژگان؛ انصاری، مجتبی و طاهر نیان، علی. (۱۳۸۹). «گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر رشت». هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، شماره ۲(۴۱)، ۲۹-۴۲.
- سلطان‌زاده، حسین؛ قاسمی‌نیا، مازیار. (۱۳۹۰). «گونه‌شناسی ساختار کالبدی-کارکردی معماری مسکونی استان گلستان». نشریه معماری و شهرسازی آرمانشهر، شماره ۴(۷)، ۱-۱۵.
- طاهری سرمد، فائزه؛ عینی‌فر، علیرضا و شاه‌چراغی، آزاده. (۱۳۹۸). «مقایسه تطبیقی گونه‌شناسی سازمان فضایی و عناصر کالبدی دوره‌های قاجار و پهلوی خانه‌های سنتی شهر کرمانشاه». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، شماره ۲۳، ۱-۱۶۸.

- فاضلی، حسین؛ یانگ، راس. (۱۳۹۸). «پروژه مطالعات باستان‌شناسی فرهنگ زرتشتیان میبد یزد». فصلنامه مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۱، شماره ۲، ۲۱۱-۲۲۶.
- قاسمی سیچانی، مریم؛ معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۹). «گونه‌شناسی خانه‌های دوره قاجار در اصفهان». هویت شهر، (۷)۵، ۹۴-۸۷.
- قاسمیان اصل، عیسی؛ تقی‌پور، ملیحه و حیدری، علی‌اکبر. (۱۴۰۰). «تبیین اصول حاکم بر معماری خانه با تأکید بر مبانی دینی و اعتقادی، نمونه موردی: خانه‌های زرتشتیان شهر یزد». فصلنامه معماری اقلیم گرم و خشک، شماره ۱۴، ۱۵۹-۱۸۰.
- معماریان، غلامحسین؛ هاشمی طغراجردی، مجید و حمزه نژاد، مهدی. (۱۳۹۱). «بازشناسی روش آموزشی تاریخی تکاملی مدرسه موراتوری در کارگاه طراحی مجموعه‌های مسکونی». نشریه فناوری و آموزش، مهدی ۳(۶)، ۲۴۳-۲۵۵.
- معماریان، غلامحسین؛ طبرسا، محمدعلی. (۱۳۹۲). «گونه و گونه‌شناسی معماری». انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۶، ۱۱۴ - ۱۰۳.
- یوسف یتذکری، مسعود. (۱۳۸۴). «طرح پژوهشی با عنوان: بررسی الگوی مسکن در گذشته و حال در استان اردبیل (نگاهی به خانه‌های تاریخی اردبیل)». اردبیل: دانشگاه محقق اردبیلی.
- محمدحسینی، پریسا؛ جوان فروزنده، علی؛ جهانی دولت‌آباد، اسماعیل و حیدری، علی‌اکبر. (۱۳۹۸). «تحلیل نقش روش زندگی طبقات اجتماعی در الگوی مسکن؛ نمونه موردی: خانه‌های اواخر دوره قاجار و اوایل پهلوی در اردبیل». باغ نظر، شماره ۱۶، ۴۴ - ۳۱.
- معماریان، غلامحسین و همکاران. (۱۳۸۹). «تأثیر فرهنگ دینی بر شکل‌گیری خانه مقایسه تطبیقی خانه در محله مسلمانان، زرتشتیان و یهودیان کرمان». فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ۳، شماره ۲، ۲۵-۱.
- Altman, In I. & Rapoport, Amos., & Wohlwill, J.F. (۱۹۸۰). *Cross-Cultural Aspect of Environmental Design, Human Behavior and Environment*, USA: New York.
- Movahed, Kh. (۲۰۱۳). A study on the effects of Iranian religions on its house architecture, Conference: The Speed of ChangeAt: Charlot, USA .